

crkva u svijetu

POGLEDI

SAMOUPRAVLJANJE I RELIGIJA

Špiro Marasović

Trebalo bi prepustiti »nepopravljivim optimistima« — i njihovim antipodima, lamentatorima — da se spore oko toga: da li je za ljudsko društvo onaj parni stroj iz XVIII. stoljeća bila Pandorina kutija ili nije, ali jedno bi trebalo biti sigurno: svojim nastupom taj stroj je omogućio takve, vratolomne, znanstveno-društvene procese da se nisu mogli drugačije imenovati doli — revolucijom. Lokomotiva industrijsko-tehničke revolucije startala je tako naglo da je vagoni društvenog kretanja nisu mogli slijediti; došlo je do lomova kompozicije u svjetskim razmjerima. Situacija je trenutno takva da tehnička znanost nije integrirana u ljudsko društvo na način koji bi odgovarao ljudima. Ritam čovjekova osobnog i društvenog života pokazao se organski nesposobnim da drži korak s ritmom koji mu diktira spomenuta revolucija. Zbog toga svijet danas ne gleda na »djela ruku svojih« samo s ponosom, nego i sa — strahom.

Taj strah je opravdan i zbog goleme razorne moći akumuliranog naoružanja kao i zbog ekološke ugroženosti koja prati suvremenu proizvodnju, ali njegov glavni temelj leži ipak u svijesti o nedoraslosti onih koji nad svim tim zbivanjima imaju vlast i koji donose odluke. Jer, i oni koji donose odluke, tj. oni koji imaju vlast, dijelovi su iste razlomljene kompozicije, te u smislu nesnalaženja i idejne dezorijentacije ne tvore nikakvu iznimku.

Svijet ne može učiniti neotkrivenim ono što je otkriveno i neučinjenim ono što je učinjeno, sve što može — i što bi trebalo učiniti — jest to da pokuša revolucionirati pojedince i cjelokupno društvo da svijet, kao cjelina, postane zreo za razborito upravljanje samim sobom u novonastaloj situaciji.

»Međutim, da bi se svijet promijenio — piše Jakov Jukić — treba ga najprije poznavati. Za taj humani pothvat neće biti dovoljan obični opis svijeta. Treba hrabro oljuštiti njegovu površinu i raspršiti privid jer u dnu svakog autentičnog napora da se srede stvari, stoji problem istine svijeta. Prije svega problem istine našeg svijeta, i to ne samo onog koji se želi, nego i onog koji se neće. Čini se da danas nema ništa važnije od traženja one tako rijetke odvažnosti da se stvari izbliza vide i nazovu svojim pravim imenom.«¹

»Odvažnost«, o kojoj govori Jukić, »tako je rijetka« i zbog toga što svaka sociologija — ako ne želi biti puka društvena statistika — zastupa i određenu filozofiju kojoj nerijetko želi služiti za apologetiku. A upravo su filozofije one koje su na poseban način uzdrmane znanstveno-tehničkom revolucijom. Međutim, i samoupravljanje kao društveni sustav, i religija kao društvena stvarnost razumljivi su tek u kontekstu s odgovarajućim filozofijama koje, kao ni bilo koja druga filozofija, u svom odnosu prema svijetu činjenica nipošto ne uživaju pravo veta.

Normalni slijed znanstvenog rada trebao bi biti takav da činjenica prelazi tumačenju činjenice, no, zbog hirovitosti revolucionarnih gibanja s jedne strane i interne naravi filozofije uzdignute na razinu ideologije s druge strane, opetovano se događa da tumačenje činjenice živi nekim svojim apriornim životom, u velikoj mjeri neovisnim o činjenici, pa i u nekom trajnom strahu pred njom. Čini se da bi u takvo, apriorno, tumačenje činjenica trebalo svrstati i prebrzo prepisivanje »zasluge« za uzdrmanu religioznost na ovom području samoupravnog sustavu koji se na njemu izgrađuje. Ovu pogrešku ne čine samo oni teoretičari samoupravljanja koji se — zbog svojih ateističkih ideološko-apologetskih razloga — žure da što prije dođu do konkretnog dokaza ispravnosti svoje filozofije, nego i kršćani² koji njihove zaključke nekritički prihvaćaju, oslobađajući se od vlastitog istraživačkog napora. U tom slučaju, kršćani riječ »zasluga« prevedu u riječ »krivnja« pa — isto tako na vrat na nos — dolaze do zaključka da je krivnja za ovakvo stanje vjere u samoupravnim društvenim okolnostima, i to baš ukoliko su samoupravni. Ali, iza ovakvih — globalno-apologetskih i u velikoj mjeri apriornih zaključaka, tj. tumačenja činjenice — krije se spomenuti strah pred samom činjenicom, koja, kad se malo bolje promotri, izgleda ponešto drukčija.

1. SAMOUPRAVLJANJE I RELIGIJA NA RAZINI TEORIJE

Teorija samoupravnog socijalizma nije teoretski epifenomen same društvene samoupravne prakse tako da bi svoj vremenski početak mogla smjestiti u blizinu proklamiranja samoupravnih društvenih promjena; naprotiv, samoupravljanje vidi svoje početke u djelima klasika marksizma, te sebe i ne shvaća drukčije doli kao oživotvorenje te nauke, koju

¹ Jakov Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, Crkva u svijetu Split, 1973, str. 171 — 172.

² Budući da smo kao kršćani i katolici prvotno zainteresirani za vlastitu vjeru pod »religijom« pretpostavljamo kršćansku vjeru.

smatra svojom ideologijom. Stoga i svaka analiza odnosa između samoupravljanja i religije — na čisto teoretskoj razini — mora početi s marksističkom ideologijom.

a) Uloga marksizma u samoupravnom socijalizmu

Marksizam u socijalističkom samoupravnom društvu nije tek jedna od filozofija, ili jedna od mogućih svjetonazora koji bi građanima stajao kao ponuda za jedno od mogućih opredjeljenja, podjednako ravnopravnih za eventualni društveni angažman; naprotiv, on je Ustavom SFRJ prihvaćen za znanost, a marksistički pogled na svijet za jedini — a to znači i za zajednički! — znanstveni pogled na svijet.

»Odgoj i obrazovanje — stoji u Ustavu SFRJ — temelje se na tekovinama suvremene znanosti i posebno marksizma, kao osnovama naučnog socijalizma, služe osposobljavanju radnih ljudi za rad i za samoupravljanje i njihovu odgoju u duhu tekovina socijalističke revolucije, socijalističke etike, samoupravnog demokratizma, socijalističkog patriotizma, bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naroda i narodnosti i socijalističkog internacionalizma.«³

Teoretsko i praktično opravdanje za takav svoj status marksizam nalazi u činjenici da je samoupravljanje po definiciji poseban oblik diktature proleterijata čija je borbena teorija upravo marksizam. »Radi izgradnje društva kao slobodne zajednice proizvođača radnička klasa i svi radni ljudi razvijaju socijalističku samoupravnu demokraciju kao *poseban oblik diktature proleterijata*« (potcrtao Š. M.).⁴

Budući da je u ovom logičkom slijedu marksizam znanstvena svijest cijelog društva — koju ipak većina ne prisvaja! — da bi riješili ovu aporiju, teoretičari marksizma već su se vrlo rano utekli distinkciji klase »za sebe« i »po sebi«. Problem je riješen tako da je marksizam proglašen zbilja za opću znanstvenu društvenu svijest, s tom razlikom da oni koji to ne uviđaju — te zbog manjka uvida i ne prihvaćaju — tvore klasu po sebi, dok oni drugi, koji to znaju i prihvaćaju, tvore klasu za sebe. Cjelokupna radnička klasa je subjekt revolucionarnih zbivanja i promjena, ali, zbog navedene razlike u svijesti, zbivanjima de facto rukovodi isključivo svjesni dio radničke klase. Svijest se zove marksizam, a svjesni dio klase — koji se iz strateško-taktičkih razloga revolucionarne borbe nužno mora organizirati — Komunistička partija, odnosno SKJ.

»Savez komunista Jugoslavije — čitamo u Ustavu SFRJ — pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije te *svjestan nosilac težnji i interesa radničke klase*, (potcrtao Š. M.) zakonitošću historijskog razvoja postao je organizirana vodeća idejna i politička snaga *radničke klase i svih radnih ljudi* (potcrtao Š. M.) u izgrađivanju socijalizma i ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi te bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.«⁵

³ *Ustav Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, Narodne novine, Zagreb, 1974, Uvodni dio — osnovna načela V — str. 15.

⁴ Isto, str. 11.

⁵ Isto, str. 18 — 19.

Koje su sve domene djelovanja i na što se sve protežu nadležnosti SKJ, dovoljno jasno ilustriraju već sami podnaslovi prve rezolucije XI. kongresa SKJ.⁶

- Zadaci Saveza komunista u razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalnom i društvenom razvoju;
- Zadaci Saveza komunista u ostvarivanju i daljnjem razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja;
- Zadaci u osposobljavanju i jačanju Saveza komunista i u ostvarivanju kadrovske politike;
- Zadaci Saveza komunista u samoupravnom preobražaju obrazovanja, znanosti, kulture i informiranja;
- Zadaci Saveza komunista Jugoslavije u razvoju i jačanju općenarodne obrane i društvene samozaštite.⁷

Iz ovih kongresnih zadataka proistječe da je zadatak SKJ da bude djelatno prisutan u svim područjima, ne samo državnog, nego i društvenog života. Ne može se reći da bi u samoupravnom društvu moglo postojati bilo kakvo područje života koje ni na kakav način ne bi spadalo u nadležstvo SKJ i koje za SKJ ne bi predstavljalo poseban zadatak. No, upravo zbog njegova tako širokog nadležstva i njegove društvene relevantnosti, potrebno je postaviti pitanje: kakav marksizam u sebe integrira SKJ? Ovo pitanje tim je opravdanije što se zna da je marksizam već odavno prestao biti jednoznačan pojam i da se razne komunističke partije — zbog različite interpretacije i koncepcije marksizma — različito izjašnjavaju i kad je u pitanju njihov odnos prema religiji i vjeri.⁸

»Teorijska i idejna osnova djelovanja Saveza komunista je naučni socijalizam odnosno *marksizam i lenjinizam* (potcrtao Š. M.). Jugoslavenski komunisti se prema marksističkoj teoriji odnose aktivno i stvaralački, kao prema nauci koja se stalno razvija i obogaćuje suvremenom društvenom praksom i novim spoznajama ljudske misli.«⁹

Važno je primijetiti da se SKJ izrijeком opredjeljuje za marksizam lenjinističke varijante — za razliku, npr., od evrokomunističkih partija koje lenjinizam problematiziraju — te se na svim mjestima u dokumentima pod marksizmom mora razumjeti marksizam-lenjinizam. Ova spoznaja za nas je važna utoliko što je marksizam lenjinističkog tipa — u odnosu prema vjeri — najborbenija varijanta marksizma.

⁶ Naslov rezolucije: *Uloga i zadaci Saveza komunista Jugoslavije u borbi za razvoj socijalističkog samoupravljanja i za materijalni i društveni napredak zemlje.*

⁷ *XI kongres Saveza komunista Jugoslavije — referat i završna riječ predsjednika Tita, rezolucije, statut*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1978.

⁸ Podsjećamo samo na evrokomunističke alternative koje su ostavile traga i u završnom dokumentu Konferencije Komunističkih i Radničkih partija Evrope, održanoj 29. i 30. VI. 1976. u istočnom Berlinu. Usp. *Konferencija Komunističkih i radničkih partija Evrope, govori šefova delegacija i dokumenti*, Izdavački centar »Komunist« — Tanjug, Beograd, 1976, str. 207.

⁹ *XI kongres Saveza komunista Jugoslavije*, nav. izd. str. 225.

b) Marksizam i religija

O problemu odnosa između marksizma i religije postoji već golema literatura i može se reći da je s te strane u Katoličkoj Crkvi tema prilično iscrpno razrađena. Katoličkim misliocima marksizam nije nepoznanica, dapače, zbog uvjerljivosti svoje društvene analize, kod nekih crkvenih mislilaca nailazi na simpatije, pa čak i na djelomično prihvaćanje. Ne nedostaju ni pokušaji da se stvori neka sinteza između njega i vjere. Ipak, koliko god ti pokušaji bili dokaz i znak dobre volje, marksizam je neodjeljiv od ateizma. Bivši marksist i kasniji obraćenik Ignace Lepp piše: »Poznajem mnoge ljude koji su u svojem životu pokušali ujediniti marksizam i religiju, ali ne poznajem ni jednog jedinoga kojemu je to uspjelo.«¹⁰

Marx i marksisti tumače vjeru kao isključivo društveni proizvod uvjetovan nenormalnom situacijom u društvenim odnosima. Kao rješenje stvarnih problema na razini iluzije, religija vrši negativnu ulogu.¹¹ Ta njezina negativna uloga — promatrano klasno — tjera je u suvremenim društvenim promjenama na buržujsku stranu barikade. Lenjin piše: »Religija je opijum naroda — ta Marksova izreka je kamen temeljac celog marksističkog pogleda na svet u pitanju religije. Sve savremene religije i crkve, sve i svakojake religiozne organizacije (potcrtao Š. M.), marksizam uvek razmatra kao organe buržoaske reakcije, koji služe za odbranu eksploatacije i za zaglupljivanje radničke klase.«¹²

Ako je istina da je citirana Marksova misao kamen temeljac cijelog marksističkog pogleda na religiju, onda je isto tako istina da je i daljnja Lenjinova misao sažetak onoga što se može smatrati »lenjinizmom« u pitanju vjere i religije.

»Marksizam je materijalizam« — piše dalje Lenjin. »Kao takav, on je isto tako nemilosrdni neprijatelj religije kao materijalizam enciklopedista XVIII veka ili Fojerbahov materijalizam. To je nesumnjivo. Ali dijalektički materijalizam Marksa i Engelsa, primenjujući materijalističku filozofiju u oblasti istorije, u oblasti društvenih nauka, ide dalje od enciklopedista i Fojerbaha. *Mi se trebamo boriti protiv religije* (potcrtao Š. M.). To je azbuka celog materijalizma, pa sledstveno i marksizma. Ali marksizam nije materijalizam koji se zaustavlja na azbuci. Marksizam ide dalje. On kaže: treba se *umeti* boriti s religijom...«¹³

I SKJ, kao marksistička partija lenjinističkog tipa, sadrži u svom *Programu* borbu protiv religije. Poglavlje koje to sadrži nosi naslov: *Idejna borba komunista protiv religioznih i drugih zabluda i predrasuda*. Riječ je, dakle, o *borbi*, ali o borbi s idejnim sredstvima. U istom poglavlju stoji i slijedeće: »Marksizam, kao pogled na svet i idejna osnova praktične

¹⁰ Ignace Lepp, *Psychoanalyse des modernen Atheismus*, Wege zu seiner Überwindung, Arena-Verlag Georg Popp, Würzburg, 1969, str. 71.

¹¹ Usporedi Lenjinove tekstove koji su izdani u zborniku *Marksističko poimanje religije*, Centar CK SKH za idejno-teoretski rad, Zagreb, studeni 1976.

¹² Vladimir Ilić Lenjin, navedeni zbornik, str. 104.

¹³ Isto, str. 105.

delatnosti komunista, nespojiv je sa bilo kakvim religioznim ubedenjima. Stoga pripadnost Savezu komunista ne dopušta nikakvo religiozno verovanje.¹⁴

Kad se, dakle, govori o religioznom aspektu samoupravljanja, o njegovu odnosu prema religiji, onda se nikako ne smije govoriti o samoupravljanju »kao takvom«, nego isključivo o samoupravljanju »kao ovakvom«, jer za sada postoji samo ovakvo, a ono »kao takvo« jest čista apstrakcija. Samoupravljanje ovakvo kakvo jest, u svojoj teoretskoj osnovi — zbog ukotvljenosti u marksizam-lenjinizam — neprijateljski je deklarirano prema religiji. Ono taj svoj stav — kao što se iz citiranog jasno razabire — i ne krije, pa se ni mi ne moramo praviti kao da to ne primjećujemo.

c) Samoupravljanje i sekularizam

Izvorni, tj. Marxov marksizam bio je napor oko sistematizacije čisto sekularnog života. U tom smislu Marx je ne samo najavio »bespoštednu kritiku svega što postoji« kao svoj program, nego je on po tom programu i postupao. Kritika religije za njega je bila samo metodološko polazište, više uvjetovano ondašnjom aktualnošću religiozne tematike među mladohegelijancima, nego nekim njegovim posebnim zanimanjem za samu stvar. Ali kad mu se tematika religije nametnula silom prilika, on ju je na svoj način riješio, ne propustivši naglasiti da se kritika neba treba bezuvjetno pretvoriti u kritiku zemlje. Marxa je zanimala zemlja, te je nju trebalo demitologizirati. Trebalo je desakralizirati i detabuizirati njezino, tj. ljudsko, društveno ustrojstvo: proizvodne odnose, novac, profit, kapital, državu, stajaću vojsku itd. To su bile one svetinje koje su — zbog svoje neprozirnosti i državno-društvenih tabua — rezultirale svetim nebom. Stoga za Marxa nije bilo ni prvo ni najvažnije desakralizirati ljudski život samo tako što će se razotkriti nebo i ljudima pokazati da je ono golo i prazno. To ne bi uopće ni imalo smisla, dok stvarno sakralno, a to znači odijeljeno, rezervirano, nepristupačno, nerazumljivo i privilegirano područje među ljudima i dalje postoji jednakim pravom.

U svojem bezobzirnom, sverazgaljujućem pohodu na ovaj svijet, Marx se nije zaustavio ni pred čijom vlasti, nego je htio rastumačiti svijet samim svijetom, da bi se taj svijet svojom snagom i sebi vlastitom logikom mijenjao na bolje. Marxov apsolutni imanentizam samo je druga riječ za njegov stvarni sekularizam.

Samoupravni društveni sustav želi postići upravo to isto, želi stvoriti mehanizme društvenog života — počevši od proizvodne aktivnosti u udruženom radu, od mjesne zajednice pa sve do samog vrha državne uprave — pomoću kojih će radni čovjek i građanin biti glavni činitelj cjelokupnog društvenog života, od privređivanja, ostvarivanja dohotka, njegove raspodjele i prisvajanja pa sve do društvenog planiranja i suodlučivanja. Samoupravljanje, prema tome, nije samo upravljanje. Ono obuhvaća cjelokupni društveni život i zadire sve do u privatni. Kad čovjeku postanu jasni njegovi međuljudski odnosi i kad ovlada društvenim procesima — to

¹⁴ Program Saveza komunista Jugoslavije, Izdavački centar »Komunist«, Beograd 1974, str. 252.

je osnovna zasada marksizma! — ovladat će ujedno i vlastitom sudbinom, čime će prestati postojati društveni korijeni koji generiraju sakralno i religiju. Stoga se konkretni razvoj samoupravljanja među marksistima drži i konkretnom borbom protiv religije. Marksistički teoretičari samoupravljanja gotovo jednoglasno zastupaju tezu: što više samoupravljanja — to manje religije. Razvojem samoupravljanja nestaje religija.

Međutim, koliko god ovakve misli bile marksistički logične, ipak, samoupravljanje nije isto što i sekularizam. Ono to nije s dva razloga:

Prvo, marksizam je jedino u Karla Marxa bio dosljedni sekularizam — nikada više. Za njegove sljedbenike, uključivši tu i Engelsa, a pogotovu Lenjina, marksizam je već bio doktrina i kao takav stvorio vlastitu terminologiju koja je prestala biti znanstvena, a postala vjerska. Znanost se, naime, stječe učenjem i istraživanjem, a znanstveni se rezultati brane dokazivanjem. Radne kategorije znanosti su: točno-netočno, pravo-krivo, istinito-lažno, itd. Njezini su plodovi znanje i tome znanju adekvatno djelovanje. Znanost se ne boji kritike, jer je kritika njezinoj metodi imanentna.

S doktrinom, međutim, ne stoji tako. Ona kritiku olako ne prihvaća, jer, budući da se obukla u sakralnost, nastupa kao auktoritet i zahtijeva vjernost. Onaj koji počinje drukčije misliti postaje: odmetnik, otpadnik, negat i sl. A ove diskvalifikacije nisu znanstvene, nego moralne, i imaju zadatak zastrašiti eventualne buduće ideološke avanturiste. Znanost uvjера auktoritetom istine, dok doktrina revalorizira istinu auktoriteta. Nije više nikakva tajna da je marksizam za mnoge postao, ne samo relativno uspjela zamjena za izgublenu vjeru, nego da se evolvirao sve do stupnja pseudoreligije.

Drugo, kad marksizam i ne bi bio doktrina nego čista znanost i znanstveni svjetonazor — za što se uostalom i izdaje — kao što je to bio za samog Marxa, time što je aprioni nametnut za službeni svjetonazor većini građana koji stvarno nisu i ne žele biti marksisti, on je postao njihovom posredovanom sviješću i kao takav religiozogenim čimbenikom. A upravo tom, i samo tom posredovanom sviješću mogu se i smiju služiti građani vjernici ako, kao samoupravljači, žele relevantno biti prisutni u društvu. Na taj način se cjelokupno društvo i država — pa i dotični vjernik sam sebi! — za vjernika postavljaju na neki posredni, službeni način, koji je drukčiji od njegova privatnog i osobnog. Tako je građanin vjernik bitno razdijeljen i podijeljen, a to je nezamislivo u jednom sekulariziranom društvu.

II. KONKRETNA STRANA MEDALJE

Ma kako teoretske postavke izgledale, a stvarno i bile, logične i uvjerljive, svaki skok iz postavljene teze u konkretni eksperiment popraćen je strahom pred mogućim demantijem. Što se tiče marksističke teorije o religiji i marksističke borbe protiv religije te stvarne situacije na religioznom području, na prvi pogled izgleda da je ta bojazan bez razloga; naprotiv,

čini se da se teorija i stvarnost podudaraju. Marksizam se stvarno bori protiv religije, kako idejnim sredstvima tako i konkretnim razvojem samoupravljanja, a podaci govore da je na istraživanom području religija doista u povlačenju. Ništa se ne čini normalnije nego te dvije činjenice dovesti u vezu. Pa ipak, izgleda da bi to bilo krivo.

a) Samoupravljanje i socijalizam

Društveni sustav koji nas zanima službeno se ne zove samoupravljanje, nego samoupravni *socijalizam*, ili *socijalističko* samoupravljanje. O *socijalizmu* je, dakle, riječ, i to opet ne o bilo kojem ili bilo kakvom socijalizmu, nego o onome koji sebe vidi najavljena, predviđena i znanstveno utemeljena već u redovima klasika marksizma.

Da bi se stvarna uzdrmanost vjere na ovom području smjela bez daljnje-
ga tumačiti uglavnom kao posljedica razvoja samoupravnog socijalizma i idejne borbe marksista — ovim faktorima ne niječemo stanoviti učinak, ali onaj odlučujući svakako želimo dovesti u sumnju! — i samo bi socijalističko društvo koje se ovdje izgrađuje trebalo posjedovati i neke osobine koje još uvijek ne posjeduje. Društveno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima i delegatski sustav još uvijek nisu ni polovica posla u demitologizaciji društva kako ju je zamišljao Marx. Prema Marxu, uz dokidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, potrebno je dokinuti i sve ono što je s tim privatnim vlasništvom u vezi, a to su: podjela rada, robna proizvodnja, tržišna privreda, novac (pogotovu onaj famozni kamatonosni, »novac koji rađa novac«), državna mašinerija, stajaća vojska itd. Tek kad sve to bude dokinuto, moguće je govoriti o socijalističkom društvu, tj. o društvu koje je u sebi u dovoljnoj mjeri razumno i prozirno da više ne rađa religioznu svijest. Revolucionarno dokidanje privatnog vlasništva samo je preduvjet mogućnosti da se to postigne, a dok se to ne postigne, društvo postoji kao političko, a to znači posredovano — sakralno društvo, a država kao pseudo-crkva.

Ovo se reljefno razabire iz Marxova stava prema školi. U *Kritici Gotskog programa* Marx je zahtijevao ne samo da se Crkva odvoji od škole, nego i odvajanje države od škole: »... vlada i crkva treba da budu podjednako isključene od svakog utjecaja na školu.«¹⁵ Jer, kakva korist odvojiti Crkvu od škole ako država i društvo ostaju kao pseudo-crkva? Samoupravni socijalizam, kao oblik diktature proleterijata, istina, sebe shvaća kao proces odumiranja države, ali kad bi to odumiranje već i doseglo onaj stupanj koji bi rezultirao realnom demitologizacijom društvenog života, on je ipak takav društveni sustav koji je — pogotovu nakon ekonomske reforme — deklarirano opredijeljen za robnu i tržišnu privredu i za sve što je s tom vrstom privrede bitno vezano, a to su novac, kamata i sl., sve listom, prema Marxu, religiozni čimbenici.

U najmanju ruku je neuvjerljivo — a po marksističkoj teoriji i nemoguće! — da bi ljudi, na razini svoje društvene svijesti prije izgovorili svoj masovni ateistički »hop«, nego što bi u svojoj društvenoj bazi preskočili navedene religiozne čimbenike. Oni koji žele ostati vjerni Karlu Marxu

¹⁵ Karl Marx, *Kritika Gotskog programa*, Naprijed, Zagreb, 1973, str. 112.

trebali bi zaključiti da samoupravno socijalističko društvo nije u dovoljnoj mjeri socijalističko da bi već sada moglo generirati ateizam kao masovnu pojavu, a ako bi se takav ateizam negdje i pojavio, morao bi se dobro pregledati ne krije li se možda pod njim neka pseudoreligija?

b) Religija je masovna pojava u socijalističkom samoupravnom društvu

Srđan Vrcan, kao marksist, potpuno sukladno s gornjom misli kaže: »... — polazeći od Marxova učenja o društvenim korijenima religije — mora (se) pretpostaviti na načelan način da i u suvremenim društvenim i kulturnim prilikama našeg društva ostaju faktički na djelu neke od općih društvenih okolnosti i ljudskih situacija iz kojih se reproducira masovna religioznost, i koji spregu religijskih načina ponašanja s realnim i složenim ljudskim kolektivnim i individualnim potrebama, interesima, težnjama i aspiracijama čine ne samo mogućom, nego u najmanju ruku i veoma vjerojatnom barem u stanovitoj mjeri za određene segmente društva.«¹⁶

Do ovih zaključaka Vrcan nije došao dedukcijom Marxovih premisa, nego konkretnom društvenom analizom. Istražujući manifestacije religioznog ponašanja stanovništva zagrebačke regije, došao je do nekih uvida, podjednako neugodnih i marksistima i kršćanima.¹⁷

Iako je samoupravljanje, kao viši stupanj razvoja socijalizma u odnosu prema prethodnom etatiškom periodu, u Jugoslaviju službeno uveden 1950. godine, popis stanovništva iz 1953. zabilježio je da se u to vrijeme samo 12,6% stanovnika Jugoslavije deklariralo kao ateisti. Međutim, istraživanja provedena u zagrebačkoj regiji poslije više od dvadeset godina pokazuju da je postotak deklariranih ateista ostao gotovo isti, dok je broj deklariranih vjernika osjetno opao. Na pitanje: »Kad bi vas netko upitao o vašem odnosu prema religiji, gdje biste se vi sami svrstali?«, odgovori su se podijelili ovako:

<i>Modaliteti</i>	<i>Broj</i>	<i>%</i>
U vjernike	713	51,2
U neopredijeljene	278	20,0
U one koji nisu vjernici	222	15,9
U ateiste	171	12,2
Bez odgovora	8	0,6
Ukupno	1392	100,0

Na još precizniji modalitet: »Uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči«, pozitivno je odgovorilo samo 23,4% upitanih. Iako je

¹⁶ Usp. Štefica Bahtijarević, Srđan Vrcan, *Religiozno ponašanje I*, Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1975, str. 25.

¹⁷ Srđan Vrcan i Štefica Bahtijarević su 1975. u izdanju Instituta za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu objavili ciklostilom u dva sveska rezultate svojih istraživanja pod naslovom koji je naveden u bilješci 16. Svi statistički podaci koji se u ovom izlaganju iznose, a koji se odnose na naše područje, uzeti su iz tih radnji.

svoju konfesionalnu pripadnost navelo 93,4% upitanih, ipak je više od 60% onih koji su sebe ubrojili među vjernike, a ne prihvaćaju sve što ih vjera uči i nikad se ne pričešćuju.

Promatrajući starosnu dob dolazi se do rezultata da je među ispitanicima u dobi između 18 i 24 godine samo 28% onih koji vjeruju, 16,3% onih koji sumnjaju, a 54,9% onih koji ne vjeruju.

Socioprofesionalna struktura vjernika pokazuje da su na prvom mjestu poljoprivrednici, a na posljednjem osoblje zaštite. »Prema tome — kaže S. Vrcan — subjektivna ocjena ispitanika o promjenama njihova odnosa naspram religije tokom njihova života, reduciranje opsega i smanjivanje čestine nekih značajnih oblika religijskog ponašanja te problematizacija religijskih vjerovanja i erozija prihvaćanja vjerskog učenja svjedoče ipak da je na djelu trend odvajanja, otuđivanja i udaljavanja ljudi od religije i crkve. *Taj trend, međutim, daleko više vodi do različitih oblika religijske ravnodušnosti i opće nereligioznosti nego do otvorenog i deklariranog ateizma. Ponajmanje do borbenog ateizma* (potcrtao Š. M.). Oni koji se odvajaju od religije i Crkve daleko više žive svoje živote jednostavno bez religije i pored religije nego u otvorenom protustavu religiji i protiv nje. Oni se prije svega ne odvajaju od religije i Crkve u otvorenom sukobu s onim što im religija i Crkva nude, nego u jednostavnom zaboravljanju i zanemarivanju onog što one nude: religija i Crkva za njih postaju daleko više beznačajne činjenice nego neprijateljske činjenice.

To, dakako, govori da je na djelu proces sekularizacije i dekristijanizacije života ljudi. Ali taj proces sekularizacije i dekristijanizacije očito nije suprotstavljen procesu stvarne ateizacije, nego tek jednom(!) od njegovih oblika, u onom smislu u kojem je već Marx govorio o ograničenosti otvorenog ateizma.

Inače, kako bi se uostalom mogla drugačije interpretirati takva situacija u kojoj postoji populacija koja uključuje 96,7% krštenih, 85,3% pričešćenih, 73,9% krizmanih, 84,6% onih koji su dulje ili kraće vrijeme išli na vjeronauk, 81,3% onih koji su rođeni, odgojeni i odrasli u roditeljskim domovima u kojima su kao sastavni dio prirodne i svakodnevne kućne atmosfere postojali religijski simboli, i od kojih se danas 51,2% svrstava u vjernike uopće, a 23,5% u uvjerenе vjernike, od kojih 11,9% ide redovito u crkvu na misu jednom tjedno, od kojih se 26,9% pričešćuje, 43,3% vjeruje u opstojnost Boga, 20,1% vjeruje u zagrobni život?¹⁸

Vrcan kaže da je na djelu dvostruki proces: sekularizacija i dekristijanizacija. Koliko god bila istina da ta dva procesa teoretski nisu i ne moraju biti identična, ipak, budući da se njegov zaključak odnosi na istraživano područje koje je gotovo potpuno kršćansko i katoličko, ova se dva pojma poklapaju. Dekristijanizacija stvarno rezultira sekularizmom — što je vrlo indikativno — ali ne i službeno ponuđenim ateizmom.

c) Religija i društveno-politički angažman

Istraživanja o odnosu religiozne prakse prema društveno-političkom angažmanu na istraživanom području zagrebačke regije provodila je Štefica

•

¹⁸ Srđan Vrcan, nav. dj., sv. I, str. 98—99.

Bahtijarević. Globalni zaključak do kojega je ona došla glasi: u izborne funkcije samoupravljačkog društvenog sustava proporcionalno su najviše uključeni ateisti i nereligiozni.

U radničkom savjetu, npr., religiozni sudjeluju samo s 18,8% dok su nereligiozni zastupani s 44,0%, a ateisti s 49,0%. U odboru mjesne zajednice religiozni sudjeluju s 3,8%, nereligiozni s 12,6%, a ateisti s 13,4%. U općinskoj skupštini sudjeluje svega 2,9% religioznih, nereligioznih 8,6% i 13,4% ateista. U višim društvenim tjelima taj raskorak je još očitiji, tu su religiozni zastupani sa svega 0,98%, nereligiozni s 9,5%, dok ateisti s 10,5%.

»Podatak da je na području zagrebačke religije u vremenu provođenja ankete bilo 65% neangažiranog stanovništva — piše Štefica Bahtijarević moramo uzeti ozbiljno čak i uz 'iskrivljeni' uzorak prema starijoj dobi i prema nezaposlenima i manje obrazovanim.« Taj podatak je ozbiljan već s čisto samoupravnog političkog polazišta koje svojom općom politizacijom društva treba da bude alternativa etatističkom socijalizmu. No, taj podatak je još i ozbiljniji kad se dođe do uvida — kao što je do njega došla i autorica ovih istraživanja — da: »... je politika prisutna svuda samo u većoj ili manjoj mjeri a kod vjernika u toliko manjoj mjeri da aktivnih učesnika gotovo i nema.«¹⁹

Razumljivo je da se ankete provode zato da bi se došlo do nekih činjenica, a kad se do tih činjenica dođe, onda bi ih trebalo protumačiti. Tako i ova činjenica političkog neangažiranja vjernika traži svoje tumačenje. Š. Bahtijarević misli da: »... različiti stupanj angažiranosti i općenito odnosa prema političkom životu kod nas ispitanika pojedinog opredjeljenja ne leži (...) toliko u organizacijama ili nepravednim subjektivnim onemogućavanjima (prije svega vjernika), nego u osobnim motivacijama, spremnostima i ostalim svojstvima pojedinih skupina ispitanika s obzirom na opredjeljenje (jer je onih koji nemaju prilike da se angažiraju ukupno 9,4% a onih koji su promatrači političkog života ukupno 65%). Međutim, utjecaj organizacije nije, kao što smo već napomenuli, zanemariv, već i zato što je onih koji nemaju prilike da se angažiraju više nego onih koji su aktivni sudionici u našem političkom životu (9,4% prema 7,5%).«²⁰

Dakle, moguća tumačenja za takvo stanje su: subjektivno onemogućavanje, objektivna nezainteresiranost, nedovoljna aktivnost postojećih organizacija i sl. Autorica ovoga istraživanja ne smatra da bi jedan od razloga mogao biti u »neopravdanim subjektivnim onemogućavanjima (prije svega vjernika)«. Da bismo se mogli s njome složiti, morali bismo zanemariti i zaboraviti ono što je izneseno u prvom, teoretskom, dijelu ovoga izlaganja, a to su mjesto i uloga marksizma-lenjinizma u SKJ i uloga SKJ u kadrovske politici. Mjesto i uloga SKJ u kadrovske politici su bitni i odlučujući, i nije uvjerljivo da oni za vjernike mogu biti bez ikakvih posljedica, to manje što se problem tzv. »društveno-političkih kvaliteta« u odnosu prema vjeri dovukao kao *quaestio disputata* (aktualno pitanje) do današnjeg dana. Diskusija koja se vodi o društveno-političkim kvali-

¹⁹ Štefica Bahtijarević, nav. dj., sv. II, str. 127.

²⁰ Isto, str. 129.

tetima svjedoči da još uvijek nije jasno kakvu kvalifikaciju u tim društveno-političkim kvalitetima treba dodijeliti aktivno angažiranoj vjeri.

Iako se, dakle, ne slažemo sa Š. Bahtijarević u procjeni o postojanju i »neopravdanih subjektivnih onemogućavanja (prije svega vjernika)«, ipak, sigurno je da to onemogućavanje nije odlučujući faktor koji bi mogao protumačiti činjenično stanje, jer postotak politički neangažiranih, tj. »političkih promatrača«, premašuje postotak deklariranih vjernika u društvu. A to znači da se politički neaktivni ne regrutiraju samo od vjernika, nego i od nevjernika kao i od neopredijeljenih. Ta činjenica nije bez značaja ni kad je riječ o analizi dekristijanizacije u nas, jer neumoljivo sili na zaključak da *službeni marksizam kao teorija i samoupravno društvo kao praksa nisu glavni faktor dekristijanizacije u nas; naprotiv, nameće se opravdana sumnja da kršćanstvo isto kao i društveno-politički angažman posredovan konkretnim marksizmom rastače neki treći, zajednički neprijatelj*. Mi ne možemo i ne smijemo reći da je areligiozna i protureligiozna politika službeno prihvaćenog marksizma-lenjinizma u nas irelevantna u ovom procesu dekristijanizacije, ali, budući da sa širenjem vjerskog indiferentizma ne raste proporcionalno marksističko opredjeljenje i društveno-politički angažman na toj osnovi — naprotiv, taj indiferentizam još je naglašeniji na društveno-političkom planu! — smijemo s pravom posumnjati, ne samo u svrsishodnosti takve politike prema religiji, nego i u samu konkurentnu sposobnost marksizma prema religiji.

Ovu sumnju snažno potkrepljuju i slijedeći zaključci Š. Bahtijarević:

— »... Što je manja religioznost, veća je koncentracija društveno-političke angažiranosti kod pojedinaca, tj. najmanja je kod vjernika a najveća kod ateista (od 4,5% — 43,9%), i obrnuto, što je veća religioznost, veća je i otuđenost od društveno-političkog rada u obliku potpunog neprakticiranja (od 29,2% kod ateista do 71,8% kod vjernika).«²¹

— »Dok za praktikante u angažiranim oblicima religijske prakse možemo pouzdano tvrditi da su gotovo svi društveno-politički nepraktikani i jednako tako da su društveno-politički praktikanti neangažirani u religijskoj praksi — mada s nešto manjom proporcijom u neprakticiranju (66%).«²²

— »Nepraktikanti su nedosljedni i onda kad je riječ o religijskim kao i onda kad se radi o društveno-političkim oblicima prakse. Društveno-politički nepraktikanti (dakle oni koji su otuđeni od društveno-političkog života) nisu obavezno uključeni u religijski život. Oni koji jesu, uključeni su u većini samo u djelomične oblike religijske prakse (70% u odnosu na svega 2,3% potpunih vjerskih praktikanata). Istražena je i tendencija prema neprakticiranju(!). Religijski pak nepraktikanti nisu obavezno uključeni u društveno-politički život — dapače, kod njih dominira i društveno-političko neprakticiranje (49%).«²³

— »Društveni nepraktikanti najmanje su potpuni praktikanti u angažiranim ili neangažiranim oblicima religijske prakse. Njih karakterizira kao

²¹ Isto, str. 139.

²² Isto, str. 142.

²³ Isto, str. 142—143.

većinska pojava djelomična participacija u jednom i u drugom obliku religijske prakse a potom je među njima i ne mali broj nepraktikanata i u religijskim oblicima prakse. To znači, da neprakticiranje u društvu nije posljedica samo vezanosti za tradicionalne (religijske) oblike prakticiranja, jer iako je većina samo djelomično vezana za religijsku praksu nisu ipak postali čak ni djelomični društveni praktikanti.²⁴

Štefica Bahtijarević u ponašanju »nepraktikanata« vidi »nedosljednost«. Međutim, o nedosljednosti se ovdje može govoriti samo s polazišta neke apriorne teze čije osnovne kategorije ti nepraktikanti ugrožavaju. Statistički podaci nas, naprotiv, uvjeravaju u suprotno — da su nepraktikanti dosljedni, tj. da su potpuni nepraktikanti, kako na religijskom tako i na društveno-političkom području prakse. Nisu li možda upravo oni, iako još nedovršeni i nedovoljno artikulirani, ali ipak jedino realni sekularistički — barem u svom trendu razvoja — segment u ovom društvu?

d) Mjesto i uloga radništva u procesu sekularizacije

Radnička klasa, kao osnovni subjekt preobražaja društva iz buržujškoga u socijalistički sustav, ujedno je i osnovni pojam marksističke sociologije. A kako svaka komunistička partija — pa tako i SKJ — sebe shvaća prvenstveno kao organiziranu društvenu svijest te radničke klase i preko nje svih radnih ljudi, zanimljivo je vidjeti: koje mjesto zauzima radništvo, ili radnička klasa u procesu sekularizacije u nas.

Da bismo mogli uvidjeti specifičan položaj radništva na istraživanom području, kad je u pitanju njegov odnos prema vjeri, navodimo ovdje najprije, u vezi s tim pitanjem, hijerarhiju socio-profesionalnih skupina u Francuskoj, zemlji koja je kapitalistička, ali izrazito sekularizirana.²⁵

Zanimanja	praktikanti	neredoviti praktikanti	nepraktikanti
Radnici	9,1%	12,4%	78,5%
Trgovci i zanatlije	14,9%	1,5%	83,6%
Namještenici	16,7%	10,2%	73,1%
Upravitelji	34,2%	19,7%	46,1%
Zastupnici i veletrgovci	21,6%	29,7%	48,7%
Viša zanimanja	50,0%	19,4%	30,6%

Budući da ovako »vodeće« mjesto radnika u vjerskom neprakticiranju drže i radnici u Italiji, čini se da je sasvim konkretno dokazana Marxova tvrdnja iz *Njemačke ideologije* da za proletarijat religija više ne postoji.²⁶

•

²⁴ Isto, str. 145.

²⁵ Emil Pin, *Pratique religieuse et classes sociales*, Paris, 1956, str. 190, citirano prema: Jakov Jukić, nav. dj., str. 301.

²⁶ »Za masu čovečanstva, tj. za proletarijat ove teorijske predstave i ne postoje, pa ih za njega ne treba ni rušiti, i kad bi ta masa negda i imala neke teoretske predstave, kao što je religija, one bi već odavno bile razbijene samim stvarnim okolnostima.« — K. Marks i F. Engels, *Nemačka ideologija I*, Kultura, Beograd, 1964, str. 40.

Naša ga situacija, međutim, demantira. U nas je raspored na tabeli potpuno suprotan: u pogledu vjerskog neprakticiranja na prvom mjestu u nas ne stoje radnici nego rukovodioci, dok se radnici nalaze na drugom mjestu kao vjerski praktikanti, odmah iza poljoprivrednika.

Usporedba hijerarhija (poredak religioznih praktikanata) socioprofesionalnih i klasnih skupina prema njihovoj vezanosti za religiju između Lyona i zagrebačke regije izgleda ovako:

Lyon	Zagrebačka regija
Viša zanimanja	Poljoprivrednici
Zastupnici i veletrgovci	NK i PKV radnici
Upravitelji	Slobodne profesije
Namještenici	Obrtnici
Trgovci i zanatlije	KV i VKV radnici
Radnici	Niži i srednji službenici
	Viši službenici
	Rukovodioci
	Osoblje zaštite

»Promatrajući hijerarhiju s ovog stajališta — piše Srđan Vrcan — pokazuje se da su zapravo radnici onaj klasni segment populacije koji se na istraživanom području relativno najmanje izrazito ateizirao poslije poljoprivrednika.«²⁷ Ali, ovako promatrana hijerarhija pruža i još jedan podatak koji se može smatrati vrlo zanimljivim, naime, da je najateističkiji segment populacije u nas upravo onaj koji ne stoji u direktnoj vezi s radničkom klasom, niti je nosilac najviše naobrazbe — a to je osoblje zaštite. Ankete pokazuju da je osoblje zaštite ujedno i najborbenije kad je u pitanju zauzimanje stava prema religiji. Ovaj bi podatak mogao biti indikativan, odnosno mogao bi poslužiti kao ključ za razumijevanje specifičnosti ateizma u nas, jer »izričiti ateizam po pravilu (se) relativno najčešće susreće kod onih pojedinaca što pripadaju dobrostojećim društvenim slojevima.«²⁸

Prema marksističkoj filozofiji očekivalo bi se da se najprije radništvo ateizira, dok ostali segmenti društva zadržavaju vjeru nešto duže, kako bi mogli imati ideološki paravan za svoje posebne društvene interese. Ali činjenice — ovakve kakve su — to demantiraju. Usporedbom hijerarhije socio-profesionalnih i klasnih skupina u Lyonu i na zagrebačkoj regiji dolazimo do uvida koji može poslužiti barem kao radna hipoteza za daljnja istraživanja, a taj je da ateizam u Francuskoj i u nas nema istu društvenu ulogu. Ako se on u Francuskoj shvati kao baštinjeni ideološki okvir radničke opozicije, tj. ideološki način afirmacije vlastitog, radničkog identiteta — što se može protegnuti na sve kapitalističke zemlje u kojima rad-

²⁷ Srđan Vrcan, nav. dj., sv. I, str. 181. Ovo demantira moju tvrdnju iznesenu u studiji *Inkulturacija kateheze u socijalizam* (Kateheza, br. 2, 1979, Katehetski salezijanski centar, Zagreb), da je i u nas radništvo onaj društveni segment koji je najodsutniji iz crkvenog života, pa ovom zgodom tu svoju tvrdnju i povlačim

²⁸ Isto, str. 181—182.

ništvo u pogledu ateizacije zauzima slično ili identično mjesto — u nas je on ideološki okvir vladajućeg segmenta društva. »U uvjetima suvremenog socijalističkog društva — piše S. Vrcan — u kojem je ateizam uzdignut do statusa odobrenog i poduprtog načina mišljenja, ti mehanizmi djeluju tako da se s ateizmom relativno najlakše identifikiraju oni segmenti društva koji su čvrsto i izravno vezani za središnje institucije i strukture vladajućeg društvenog sistema i poretka.«²⁹

Nije, dakle, moguće ateizam francuskih radnika protumačiti isključivo nasljeđem prosvjetiteljstva ili posljedicom neke eventualno više naobrazbe koju naši radnici ne bi imali, jer nije moguće dokazati da se njihova naobrazba bitno razlikuje od naobrazbe naših radnika, a nije ni vjerovatno da su radnici u kapitalizmu potkovaniiji u marksizmu od naših radnika koji već više od 30 godina žive u socijalističkom društvu.

Ateizam francuskih, talijanskih i drugih zapadnih radnika, koji se u pogledu ateizma nalaze u sličnom položaju, shvatljiv je prvotno kao ideološki okvir i tradicijom posvećeni način ideološke društvene prisutnosti radničke klase. On je kao takav shvatljiv i u našem društvu, samo ne za radničku klasu u strogom smislu riječi, nego za vladajući segment društva. U oba slučaja ateizam je sigurno ideologija; da li je i koliko je uz to i neproblematizirano uvjerenje — to ostaje za sada neistraženo.

Zaključak

Govoriti o odnosu između samoupravnog socijalizma i religije znači govoriti o procesima, a ne o svršenim činima. No, iako u tom smislu ni samoupravni socijalizam još nije stigao svome cilju niti je oscilacija religijskog fenomena takva da bismo igdje mogli staviti točku, ipak spomenuti su procesi takve naravi da rezultiraju nekim činjenicama koje nam omogućuju donošenje ovih, makar i privremenih zaključaka:

— Iako je samoupravni socijalizam — zbog svoje organske povezanosti s marksizmom-lenjinizmom — takav društveni sustav koji se deklarirano opredijelio protiv religije, i koji u tom smislu poduzima sve one korake koji mu se u danom trenutku čine mogućim i politički razboritim,³⁰ on na području ateizacije društva ne žanje onakav uspjeh, kako bi se moglo očekivati.

— Statistička istraživanja svjedoče da je religija u suvremenom društvu još uvijek masovna društvena pojava, ali ta ista istraživanja pokazuju i to da je religiozno opredjeljenje u velikom raskoraku s vjerskom identifikacijom. Jasno se razabire trend dekristijanizacije koja redovito ne vodi u deklarirani ateizam, nego u privatni sekularizam.

— Samoupravno društvo nije sekularizirano društvo u strogom smislu riječi te se dekristijanizacija na ovom stupnju manifestira kao praktički vjerski indiferentizam koji se na području društveno-političkog života

●
²⁹ Isto, str. 162.

³⁰ Usporedi u vezi s ovom tvrdnjom i neke teze Tode Kurtovića, iznesene u njegovoj knjizi *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*, Izdavačka organizacija »Rad«, Beograd, 1978, kao i moj kritički osvrt na nju objavljen u *Crkvi u svijetu* br. 2, 1979, str. 159—170.

poklapa s društveno-političkim promatraštvom. Vjerski i politički indiferentizam shvatljiv je i protumačiv kao prvi stupanj sekularizma s naglašenim privatničko-potrošačkim usmjerenjem. Privatničko-potrošački mentalitet u nas nije u dovoljnoj mjeri prostudirani i razrađen, ali se na temelju iznesenih podataka može reći da on upornije rastače vjeru i religioznost na ovom terenu nego sam deklarirani i propagirani marksistički ateizam.

— Potpuna odsutnost religioznih u visokim stratumima društvene i državne uprave nije razumljiva bez svjesno vođene kadrovske politike, dok »političko promatrašтво« i masovno političko nesudjelovanje nije moguće tumačiti posljedicama religijskih učenja ili religioznim opredjeljenjima, to više što je to »promatrašтво« proporcionalno prisutno i u religioznoj praksi, dapače s njome se i poklapa.

DIE SELBSTVERWALTUNG UND DIE RELIGION

Zusammenfassung

Die Gesellschaftsordnung, die als Selbstverwaltungssozialismus bekannt ist, kennt ihre sowohl theoretische wie auch ihre praktische Seite, die — — was ihre Beziehung zur Religion anbetrifft — nicht unbedingt zusammenfallen. Die Theorie des Selbstverwaltungssozialismus ist Marxismus-Leninismus und, als solche, bekanntlich, mit Religion grundsätzlich unvereinbar, ja, ihr gegenüber verhält sich kämpferisch. Christliche Religion, jenseits, der sozialistischen Gesellschaftsordnung, ihrerseits hat nicht vorzuhalten, den Marxismus-Leninismus lehnt jedoch ab.

In der Selbstverwaltung wird also Religion systemmässig bekämpft, sowohl auf der Ebene der Theorie, als auch — wie die Marxisten glauben — durch die konkrete gesellschaftliche Entwicklung. Und tatsächlich: soziologische Forschungen zeigen, dass die Religiosität langsam abnimmt. Es ist aber erstaunlich, dass gleichzeitig keinesfalls des Atheismus, sondern der Indiferentismus zunimmt! Und zwar Indiferentismus sowohl für das religiöse, als auch gesellschaftliche Engagement. Arbeiter-Klasse, in ihrer Mehrheit, bekennt sich nicht zu Atheismus. Sie ist verhältnismässig noch immer ausgesprochen religiös, wodurch sich die jugoslawische Arbeiterklasse unterscheidet von der Arbeiterklasse etwa Frankreichs oder Italiens. Der Atheismus nimmt weder ab noch zu. Er ist Weltanschauung lauter derjenigen, die der gesellschaftlichen Macht — d. h. der Regierung — nahe, oder ganz nahe stehen. Der erwähnte religiöse Indiferentismus dürfte seinen Grund nicht so sehr im herrschenden Marxismus-Leninismus haben, vielmehr im zunehmenden Wohlstand, wodurch sich auch der gesellschaftlicher Indiferentismus erklären kann.